

PORUČENSTVÍ A OPATROVNICTVÍ NAD NEZLETILÝMI V HISTORICKÉM KONTEXTU

LENKA WESTPHALOVÁ

Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta

Abstract in original language

Historický vývoj institutů poručenství a opatrovnictví poukazuje na známou skutečnost, že vývoj probíhá v kruhu. Článek se zabývá poručenstvím a opatrovnictvím zejména za účinnosti Obecného občanského zákoníku, zákona o právu rodinném, zákona o rodině v původním znění a zákona o rodině ve znění novely z roku 1998. Je nutno zdůraznit, že současná právní úprava je významně ovlivněna úpravou v OZO a zákonu o právu rodinném.

Key words in original language

Poručenství; opatrovnictví; jmění dítěte; výchova dítěte; zákonný zástupce.

Abstract

Historical development of the guardianship and custodianship advert to the fact that the development is always circle. The paper focuses on guardianship and custodianship in the time of General civil code, Civil code from the year 1949 and 1963. The last change happened in the year 1998. The present legal regulation is mainly inspirited from the civil code from year 1811 and 1949.

Key words

Guardianship; custodianship; child's property; upbringing of the child; legal representative.

České právo obsahuje řadu institutů, které zajišťují ochranu práv a zájmů osob, které nejsou schopny si ji samy zajistit. Může jít o osoby nezletilé, nezpůsobilé k právním úkonům v plném rozsahu, o osoby, u kterých není známo místo jejich pobytu, apod. Mezi tyto instituty počítáme zejména opatrovnictví a poručenství. Termín poručenství u nás vymizel na poměrně dlouhou dobu přes 30 let, kdy se na oba instituty používal termín opatrovnictví, což činilo potíže zejména v mezinárodním styku, ale díky tzv. velké novele z roku 1998 byl znovu zaveden pojem poručník. Došlo tak k terminologickému oddělení dvou rozdílných institutů.

Rozlišení pojmů opatrovnictví a poručenství

Pro nezletilé děti je hlavním účelem těchto funkcí výkon práv a povinností namísto rodičů, které oni v konkrétní věci nemohou z nejrůznějších důvodů vykonávat. V obou případech o ustanovení této osoby rozhoduje soud, liší se pouze forma soudního rozhodnutí, v případě poručníka jde o rozsudek a v případě opatrovníka o usnesení. Je třeba říci, že jde o tzv. zastoupení

přímé, kdy zástupce jedná za jiného jeho jménem, přičemž práva a povinnosti vznikají přímo zastoupenému.¹

Poručník vykonává všechna práva a povinnosti, která jinak náleží rodičům, jde tedy vlastně o výkon rodičovské zodpovědnosti. Navíc poručenství je typický rodinněprávní institut, který ochraňuje nezletilé dítě pro jeho specifické postavení, kdy nemá plnou způsobilost k právním úkonům s ohledem na svůj věk. Poručník neplní jen povinnosti vyplývající z okolnosti, že je zákonným zástupcem dítěte, ale může zajišťovat i výchovu dítěte. Nepatří sice k zákonným povinnostem poručníka o dítě osobně pečovat, ale když tak činí, považuje se z důvodu vyplácení dávek státní sociální podpory za pěstouna. Zákon o rodině dále upřesňuje osobu, která je v konkrétním případě ustanovována za poručníka. Přednost se dává zásadně osobě fyzické, a to v první řadě tomu, koho doporučili rodiče, není-li nikdo takto doporučen, soud ustanoví někoho jiného z příbuzných nebo osob blízkých dítěti nebo jeho rodině. Dále se výběr vhodné osoby může provést z evidence žadatelů o osvojení nebo pěstounskou péči.² Až tehdy, nemůže-li být poručníkem ustanovena osoba fyzická, ustanoví soud poručníkem orgán sociálně-právní ochrany dětí. Mimoto orgán sociálně-právní ochrany vykonává také tzv. dočasné zákonné poručenství po dobu než je dítěti ustanoven poručník nebo než se ujme své funkce.

Na rozdíl od poručenství se v případě opatrovnictví nad nezletilými dětmi jedná o výkon pouze některých práv a povinností za rodiče, a to buď dlouhodobě nebo krátkodobě. Již jsem výše uvedla, že o ustanovení soud rozhoduje usnesením, ve kterém konkrétně vymezí rozsah práv a povinností opatrovníka z hlediska účelu, pro který byl ustanoven. Pojem opatrovník nezná pouze rodinné právo, ale používá ho i právo občanské hmotné, občanské procesní, pracovní právo, správní právo a mezinárodní právo.

Historický vývoj

Počátky poručenství je možné sledovat v římském právu, kde již zákon dvanácti desek poskytoval ochranu nezletilým (tutela impuberes) a ženám (tutela mulieres). Poručenství bylo chápáno jako náhrada otcovské moci, tzn., poručník se staral o osobu poručenice i jeho majetek. Vlastní péče o dítě byla většinou svěřena matce nebo blízkému příbuznému, od poručníka se vyžadovalo zejména zajištění hmotných prostředků na výživu dítěte.

Stejně jako dnes i římské právo rozeznávalo institut opatrovníka (cura), kdy jeho moc byla vázaná určitým účelem. Zejména bylo možné ustanovit opatrovníka osobám mladším 25 let (v tomto věku se ve starém Římě od roku 191 př. Kr. nabývalo plné způsobilosti k právním úkonům)

¹ Viz ustanovení § 22 zákona č. 40/1964 Sb., občanského zákoníku

² HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3. vydání. Brno: Doplněk, 2006, s. 353

k poskytnutí pomoci při podstatných úkonech (např. prodej nemovitostí). K těmto právním úkonům potřeboval nezletilý souhlas opatrovníka, jinak byly neplatné.

Všeobecný občanský zákoník z roku 1811

Poručenství a opatrovnictví bylo ve Všeobecném občanském zákoníku (zákon č. 946/1811 Sb.z.s., Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie, dále jen ABGB) z roku 1811 upraveno v ustanoveních § 187 a následujících. Základní rozdíl mezi poručenstvím a opatrovnictvím tkvěl v tom, že „Poručník má zvláště o nezletilcovu osobu pečovati, zároveň však její jmění spravovati. Opatrovníka jest potřeba, aby pečoval o záležitosti těch, kdož jsou z jiné příčiny nežli pro nezletilost nezpůsobilí, aby sami o ně pečovali.“³ Přičemž se opatrovník ustanovoval nezletilcům, kteří drželi nemovité jmění v jiné provincii nebo státě nebo kteří v některém zvláštním případě nemohli být zastoupeni otcem nebo poručníkem, u zletilých, kteří upadli v šílenost nebo blbost; u osob prohlášených za marnotratníky, u nenarozených dětí, někdy také u hluchoněmých, u nepřítomných a u trestanců.

Poručník byl ustanovován nezletilým (osobám mladším 21 let), pokud nebyly v otcovské moci. Ustanovoval ho soud, způsoby výběru vhodného poručníka jsou podobné těm současným, s tím rozdílem, že poručníkem mohla být ustanovena i manželská (!) matka, protože tato jinak nebyla nositelem otcovské moci. Dále byl poměrně podrobně upraven postup odmítnutí poručenské funkce, ten, kdo se bez příčiny zdráhal převzít poručenskou funkci, měl být přiměřenými donucovacími prostředky k tomu donucen. Kromě současného individuální a hromadného poručenství rozeznával ABG i tzv. poručenství ústavní, zde šlo o situaci, že nezletilý neměl ani nemovitý ani rozsáhlé movité jmění a byl umístěn do polepšovny nebo jiného veřejného nebo soukromém ústavu věnovaném péči o výchovu. V těchto případech se neustanovoval poručník, ale jeho oprávnění a povinnosti náležely přednostovi ústavu.

Soud mohl také ustanovit více poručníků, ale současně musel stanovit, kdo bude hlavně pečovat o osobu nezletilce a o hlavní řízení obchodů. Toto současná právní úprava nezná, ustanovuje se jeden poručník, jedině manželé mohou být ustanoveni společně jako poručníci. Tak zvaný spoluporučník musel být ustaven vždy, když poručníkem byla ustanovena žena – „Soud má ženě, která byla ustanovena poručnicí, přidati nějakého muže jako spoluporučníka“.⁴

³ Ustanovení § 188 ABGB

⁴ Ustanovení § 211 ABGB.

Každý poručník, kromě matky a prarodičů, musel složit slib, že povede nezletilce k počestnosti, bázni boží a ctnosti, že chce z něho přiměřeně stavu vychovat užitečného občana, před soudem i mimo soud jej zastupovat, jmění věrně a pilně spravovat a chovat se podle právních předpisů. Poručníku vydal soud formální listinu, která jeho úřad ověřovala a aby se mohl podle potřeby prokázat.

Základem poručenského vztahu byla tradičně starost o osobu poručence a správa jeho majetku. Poručník byl povinen pečovat o výchovu poručence, v důležitých případech si musel vyžádat schválení poručenského soudu, schvalovat právní úkony poručence, bez jeho svolení nemohl poručenec uzavřít platné manželství. Postup při správě majetku poručníkem byl v ABGB velmi podrobně upraven, například byl povinen odevzdat klenoty, drahocennosti a dlužní úpisy do soudní úschovy. Hotovost i mohl poručník ponecháno jen tolik, kolik bylo zapotřebí na výchování sirotka a k řádnému provozu hospodářství, zbytek měl být použit na zaplacení dluhů, byly-li nebo k jiné užitečné potřebě, popřípadě uloženo. Dále se měly prodat v dražbě nepotřebné movité věci (pokud nebyly rodinnou památkou), zvláštní ustanovení měl zákoník o domácím nářadí, které bylo možné z volné ruky přenechat rodičům a spoludědicům za soudně odhadnutou cenu. Nemovité věci mohly být zcizeny jen v případě nouze nebo k patrnému prospěchu nezletilce se schválením poručenského soudu a zpravidla jen veřejnou dražbou.

V každém roce nebo nejpozději během dvou měsíců po jeho uplynutí musel poručník podat poručenskému soudu účty se všemi potřebnými přílohami. V těchto účtech musel být podrobně určen příjem a výdej, přebytek nebo zmenšení jistoty jmění.

Poručenství podle ABGB končilo smrtí poručence, pominutím překážky výkonu moci otcovské, nabytím zletilosti, nabytím zletilosti pominutím let, úředním nebo vyžádaným propuštěním poručníka, propuštěním na žádost poručníka. Dále byla velmi podrobně upravena odměna poručníka, která mohla být pravidelná roční nebo jednorázově určená ke konci poručnické funkce.⁵

Opatrovník se nezletilým ustanovoval v případech, kdy nastala situace, že mezi rodiči a nezletilým dítětem nebo mezi poručníkem a nezletilcem měl být uzavřen obchod, potom byl soud dožádán, aby nezletilému jmenoval

⁵ Ustanovení §§ 266 a 267 ABGB: Pilným poručníkům může soud z uspořené příjmy přiřknouti přiměřenou roční odměnu; tato odměna však nesmí činiti více než pět ze sta ryzích příjmů a smí ročně nejvýše čtyř tisíc zlatých dosáhnouti. Je-li nezletilcovo jmění tak skrovné, že nelze ničeho nebo jen málo do roka uspořiti, může se poručníkovi, který jmění neztenčené zachoval nebo nezletilému slušné zaopatření zjednal, alespoň ku konci poručenství uděliti odměna okolnostem přiměřená.

zvláštního opatrovníka. Podobně, když vznikly právní rozepře mezi dvěma nebo více nezletilci, kteří měli jednoho a téhož poručníka, nesměl tento poručník zastupovat žádného z nezletilců, nýbrž musí požádat soud, aby každému zvlášť ustanovil jiného opatrovníka. Ustanovení § 282 ABGB zmiňovalo i práva a povinnosti opatrovníků, kteří měli pečovat buď jen o správu jmění nebo zároveň o osobu jejich chráněnce, a používalo na tyto vztahy přiměřeně ustanovení o poručenství.

Zákon o právu rodinném, zákon č. 265/1949 Sb.

Jak je všeobecně známo, Obecný občanský zákoník z roku 1811 byl na našem území účinný až do 1. 1. 1950. Nová, a prvně mimo občanský zákoník provedená kodifikace rodinného práva, byla sice ovlivněna nucenou sovětizací právního řádu, nicméně je zřejmé, že zejména u institutu poručenství se zákonodárce do jisté míry inspiroval úpravou předchozí. Termín poručenství zůstává, poručenství je upraveno v ustanoveních § 78 a násl., nicméně úprava je mnohem stručnější než úprava v ABGB. Potřeba ustanovení poručníka se omezila jen na důvody stanovené zákonem – osiření nezletilce nebo zbavení rodičů rodičovské moci. Poručníkem se mohla stát i žena, která nepotřebovala souhlas manžela ani tzv. spoluporučníka. Komentář z té doby uvádí, že ‚se již přežil původní účel poručenství – získat a udržet soukromý majetek a že základem nového práva poručenského bude péče o osobu poručence a tudíž plná náhrada za chybějící péči rodičovskou‘.⁶

Výběr osoby poručníka byl v zákonu o právu rodinném obdobný jako v ABGB i v současné právní úpravě, tedy v první řadě, koho doporučili rodiče, popř. osoba příbuzná nebo blízká nezletilému nebo rodině. Pokud nebyla vhodná fyzická osoba, soud ustanovil tzv. hromadným poručníkem okresní národní výbor (úřadovnu ochrany mládeže dle ustanovení § 4 zákona č. 69/1952 Sb., o sociálně právní ochraně mládeže).

Poručník nahrazoval moc rodičovskou, zejména co se týče osobní péče, majetkové správy a zastupování dítěte. Ve všech důležitých věcech týkajících se osoby poručence nebo správy jeho majetku si poručník musel vyžádat souhlas soudu. Dále byl poručník povinen podávat soudu zprávy o osobě poručence a účty ze správy jeho majetku. Dle důvodové zprávy šlo o každoroční periodické účty jakož i závěrečný účet. Podrobnější ustanovení o správě majetku nebyla v zákoně o právu rodinném obsažena, de facto se používala i nadále ustanovení z ABGB. Byla-li správa majetku poručence spojena se značnou námahou, mohl mu soud přiznat z tohoto majetku přiměřenou odměnu, a to buď ročně nebo po skončení správy. Funkce poručníka končila smrtí poručence, návratem pod moc rodičovskou, dosažením zletilosti, odvoláním poručníka a zproštěním poručenské funkce

⁶ ANDRLÍK, J., BLAŽKE, J., KAFKA, A. *Komentář k zákonu o právu rodinném*. Praha: Orbis, 1954, s. 322

na žádost. Do dvou měsíců od skončení poručnické funkce byl poručník povinen předložit závěrečný účet. Této povinnosti mohl být soudem zproštěn.

Opatrovnictví podle zákona o právu rodinném bylo rozlišeno na opatrovníka podle ustanovení § 60 zákona o rodině, opatrovníka pro správu majetku dítěte (pokud rodiče vážně ohrožují jmění dítěte, pokud by poruchy nabyly intenzity zneužívání rodičovské moci, musel by soud rodiče zbavit rodičovské moci) a kolizního dle ustanovení § 57 odst. 2 (rodiče nemohli zastoupit děti, šlo-li o právní jednání mezi dětmi samými nebo o právní jednání mezi dítětem a rodičem nebo rodiči, ledaže šlo o právní jednání, které bylo výlučně ke prospěchu dítěte, v těchto případech střetu zájmů byl dítěti ustanoven opatrovník⁷).

Zákon o rodině, zákon č. 94/1963 Sb.

S účinností od 1. 4. 1964, kdy nabyl účinnosti zákon o rodině bylo v jeho původním znění přistoupeno tak trochu k nečekanému kroku, a to je zrušení pojmu poručník a jeho pouhé nahrazení pojmem opatrovník bez podstatné změny obsahu. Důvodem byl prý sémantický původ slova poručník a jeho odvození od poroučet, avšak v socialistické společnosti se nikomu neporoučí. Šlo však o nepochopení tohoto pojmu, protože zde jde zejména o to poroučet někoho do péče, popřípadě ručit za svěřenou osobu. Tato terminologická změna přinesla těžkosti zejména v mezinárodním styku (rozdíl smazal i zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním č. 97/1963 Sb.), při sjednávání mezinárodních smluv o právní pomoci. Situace se změnila až po přijetí novely zákona o rodině v roce 1998, kdy se do českého právního řádu vrátil pojem poručník.

Již jsem se zmínila o tom, že změna byla pouze terminologická, nikoli obsahová, nicméně i tak institut opatrovníka podle § 78 zákona o rodině byl velmi stroze upraven. Ustanovoval se, když oba rodiče nezletilého zemřeli, byli zbaveni rodičovských práv anebo neměli způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu a základními právy a povinnostmi bylo nezletilého vychovávat, zastupovat a spravovat jeho záležitosti místo jeho rodičů. Z právní úpravy se úplně ztratil pojem majetek nebo jmění dítěte a byl nahrazen velmi vágním pojmem záležitosti dítěte. Zákon upřednostňoval osobu fyzickou pro funkci opatrovnickou, nicméně znal i pojem hromadného opatrovnictví, tedy výkon této funkce národním výborem. Opatrovník podle § 78 ZR odpovídal společnosti za řádné plnění této funkce a podléhal pravidelnému dozoru soudu. Jakékoli rozhodnutí v podstatné věci týkající se nezletilého vyžadovalo schválení soudu. Bližší ustanovení měl zákon o rodině v původním znění jen o výchově nezletilého, úplně nezmíněna zůstala pravidle nakládání s majetkem nezletilého. Výchova nezletilého měla být uskutečňována ve spolupráci se školou, společenskými

⁷ Nestačila pouhá potencialita střetu zájmů jako v současné právní úpravě.

organizacemi a státními orgány tak, aby z něho vyrostl zdravý a uvědomělý občan.

Dále byl v ustanoveních §§ 83 a 84 ZR upraven i tzv. kolizní opatrovník a opatrovník pro řízení o osvojení v případech, kdy rodiče nemuseli vyslovit souhlas s osvojením dítěte nebo dali souhlas k osvojení bez vztahu k určitým osvojitelům.

Poručenství dle současné právní úpravy

Zákon o rodině v současném znění po změnách nastolených tzv. velkou novelou zákona o rodině č. 91/1998 Sb. znovu upravuje institut poručenství, a je třeba říci, že se zákonodárce inspiroval zejména úpravou v zákoně o právu rodinném a v ABGB.

Důvody pro ustanovení poručníka jsou tradiční a vychází ze situace, že dítě nemá zákonného zástupce. Zákon přímo v ustanovení § 78 vyjmenovává situace, kdy je třeba poručníka ustanovit. Jde o situace, kdy oba rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, výkon jejich rodičovské zodpovědnosti byl pozastaven nebo nemají plnou způsobilost k právním úkonům. Poručníka ustanoví soud v nesporném řízení zahájeném z úřední povinnosti jakmile se dozví, že nastala potřeba ustanovení poručníka. Základními povinnostmi poručníka pak je výchova dítěte v nejširším pojetí, zastupování dítěte a správa jeho jmění. Poručník není povinen o dítě osobně pečovat, není to ovšem vyloučeno a poručenství se pak považuje za náhradní rodinnou výchovu.

Výběr osoby poručníka je obdobný jako v ABGB a v zákonu o právu rodinném, tedy v první řadě koho doporučili rodiče, dále osoba z příbuzných nebo osob blízkých dítěti nebo rodině, popřípadě jinou fyzickou osobu. Pokud není možné ustanovit osobu fyzickou, bude ustanoven poručníkem orgán sociálně-právní ochrany dětí.

Poručník je podroben pravidelnému dozoru soudu, poručník musí pravidelně (většinou jednou za rok) podávat soudu zprávy o osobě poručence a účty ze správy jeho jmění. Této povinnosti ho soud může zprostit. Je-li správa jmění poručence spojena se značnou námahou, může soud poručníkovi přiznat odměnu buď ročně nebo při skončení správy. Po skončení správy je poručník povinen do dvou měsíců podat závěrečný účet ze správy jmění poručence.

Poručenství zaniká zproštěním funkce poručníka na jeho návrh, dále jeho odvoláním, když porušuje své povinnosti nebo se stal pro výkon této funkce nezpůsobilým, nabytím zletilosti poručence, smrtí poručence, obnovením rodičovské zodpovědnosti, navrácením plné způsobilosti k právním úkonům rodiče poručence, popřípadě nabytím zletilosti rodiče poručence.

Na tomto místě bych se chtěla ve svém příspěvku jen zastavit na možné interpretační těžkosti ustanovení § 80 odst. 5 ZR. Zákon v tomto ustanovení

stanoví, že i pro poručníka platí obdobně ustanovení § 37b ZR. Podle mého názoru jde o přiměřenou aplikaci ustanovení týkajících se opatrovníka pro správu jmění dítěte na výkon funkce poručníka, tedy o to, že soud by měl stanovit meze výkonu poručnických práv, tedy vymezit rozsah majetku a určit způsob, jakým by mělo, resp. nemělo být se jměním dítěte nakládáno. Zejména by měl soud stanovit způsob výkonu vlastnických a jiných věcných práv a práv z duševního vlastnictví, způsob výkonu práv k cenným papírům a práv závazkových. Také je vyloučeno, aby poručník činil úkony, které jsou spojené s nepřiměřeným rizikem. Další otázkou, která může z možné kolize těchto dvou ustanovení vyplynout, je otázka, zda mohou být obě funkce (poručníka a opatrovníka pro správu jmění dítěte) kumulované. Půjde tedy o situaci, kdy soud zjistí, že by mohly být ohroženy majetkové zájmy dítěte a dítě nemá rodiče, ale jeho zákonným zástupcem je poručník. Haderka⁸ se domnívá, že soud vybírá osobu poručníka i s přihlédnutím k jeho možnostem vedení funkce po stránce majetkové a tedy, když se poručník stane dodatečně neschopným pro výkon poručenské funkce po stránce majetkové, že by měl soud poručníka odvolat podle ustanovení § 82 ZR a ustanovit druhého poručníka, popřípadě, pokud se vytvořil osobní vztah mezi bývalým poručníkem a dítětem, tomuto poručníkovi dítě svěřit do náhradní rodinné výchovy (pěstounské péče, popř. do péče jiné fyzické osoby). Nicméně já bych se přiklonila k variantě, že bude možné zachovat poručníka v jeho funkci, i když se stal neschopným pečovat o jmění dítěte s tím, že paralelně by byl ustanoven opatrovník pro správu jmění dítěte. Bylo by dle mého názoru v rozporu se zájmem dítěte, pokud by majetkové zájmy dítěte byly z objektivních důvodů ohrožené, tj. např. poručník není schopen pečovat o jmění, které poručenec nabyl v dědictví (firma, autorská práva pod.), protože nemá odborné znalosti, ale o dítě osobně pečuje jinak si plní své povinnosti, odvolávat poručníka a ustanovovat nového, pokud z okolností nevyplývá, že poručník není schopný vykonávat své povinnosti jako takové. Opatrovník pro správu jmění je pomocný, ochranný institut a pokud může stát vedle rodičů, není důvod, aby nemohl být ustanoven vedle poručníka.

Opatrovnictví dle současné právní úpravy

Osoba opatrovníka

Nejprve se zde zmíním o obecných pravidlech pro výběr a ustanovení opatrovníka, která platí pro všechny druhy opatrovnictví, u jednotlivých druhů se touto problematikou budu zabývat konkrétněji.

Pokud jde o osobu opatrovníka, může soud podle okolností ustanovit osobu fyzickou, která bude mít způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu a způsobem života bude zaručovat řádný výkon této funkce. Dalším

⁸ HADERKA, J. *Poručenství a opatrovnictví od účinnosti zákona č. 91/1998 Sb.* Právní praxe, 1999, č. 1., s. 46

předpokladem je, že s tímto ustanovením souhlasí. Může se jednat o osobu příbuznou nebo z okruhu známých dítěti nebo rodině, ale i o např. ředitele dětského domova nebo advokáta. Zejména v případech krátkodobého opatrovnictví je nejčastěji do funkce ustanovován orgán sociálně-právní ochrany, který s ohledem na § 17 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, je povinen tuto funkci přijmout a zabezpečuje profesionalitu zastoupení, když platí, že opatrovník je povinen se zúčastňovat soudních a úředních jednání, která se týkají dítěte a průběžně informovat soud o aktuálním stavu příslušných řízení. Je povinen si opatřovat stanoviska obou rodičů a zjistit názor dítěte, pokud je schopno posoudit význam opatření, která se ho týkají. Orgán sociálně-právní ochrany by neměl být ustanoven do funkce opatrovníka v případech, kde sám zahájil řízení podáním návrhu. Potom by soud měl do funkce ustanovit jinou vhodnou osobu (v praxi je to zpravidla justiční čekatel, soudní tajemník nebo jiná vhodná osoba).

Ve věcech s cizím prvkem je nutno do funkce opatrovníka ustanovit Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí se sídlem v Brně. Povinnost přijmout tuto funkci pro něho vyplývá z § 35 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

V usnesení o ustanovení opatrovníka soud vymezí jeho působnost ve vztahu ke konkrétnímu řízení, které je v usnesení také uvedeno. Usnesení potom doručí osobám, které jsou procesně legitimovány (rodiče nezletilého a kolizní opatrovník) a ty mají právo odvolání. Opatrovník se své funkce může ujmout až tehdy, kdy je usnesení vykonatelné, tedy jeho doručením všem procesně legitimovaným osobám (§ 171 odst. 2 OSŘ). Definitivně však opatrovníkovi zaručuje jeho procesní práva a povinnosti až právní moc usnesení.

Jakékoli rozhodnutí soudu v řízení, kde je nezletilý zastoupen opatrovníkem, může být s účinky řádného doručení nezletilému doručeno jedině k rukám kolizního opatrovníka. Pokud by tedy nebylo řádně doručeno, nenabude rozhodnutí právní moci ani by nebylo vykonatelné. Byl publikován i názor, že opatrovník může udělit za opatrovance plnou moc advokátovi nebo jinému občanu (§ 24 občanského soudního řádu) a to v rozsahu, v jakém je on oprávněn za opatrovance jednat.⁹

Pokud nebyl nezletilému dítěti ustanoven opatrovník, ač mu být ustaven měl, znamená to, že tento účastník nebyl řádně zastoupen a je to důvod pro podání odvolání, jelikož nebyly splněny podmínky řízení podle § 205 odst. 2 písm.a) OSŘ, popř. důvod pro podání žaloby na zmatečnost řízení § 229 odst.1 písm. c) OSŘ.

Situace pro ustanovení opatrovníka

⁹ HOLUB, M., NOVÁ, H. *Zákon o rodině a předpisy související*. Praha: Linde, 1998, s. 70-74

V rodinném právu je institut opatrovníka zaměřen na ochranu práv a zájmů nezletilých dětí, když jejich nezpůsobilost plyne z nedostatku věku.

Opatrovník se tedy ustanoví podle § 83 zákona o rodině v následujících případech.

Střet zájmů rodičů a dítěte nebo mezi dětmi týchž rodičů navzájem – tzv. kolizní opatrovník (§ 37 zákona o rodině)

Podle § 37 odst.1 zákona o rodině nemůže žádný z rodičů zastoupit své dítě, jde-li o právní úkony ve věcech, při nichž by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči a dítětem nebo ke střetu zájmů dětí týchž rodičů. Ve srovnání s obecnou úpravou obsaženou v § 30 občanského zákoníku, podle něhož je zákonné zastoupení vyloučeno tehdy, jestliže dojde ke střetu zájmů zastoupeného a zástupce nebo ke střetu zájmů těch, kteří jsou zastoupeni týmž zástupcem, je úprava zákona o rodině přísnější. Kolizní opatrovník podle zákona o rodině musí být ustanoven již v případě, že kolize zájmů hrozí, přitom však nemusí vůbec nastat (hovoří se o tzv. potencialitě).

Takový opatrovník bude ustanoven dítěti ve všech řízeních péče soudu o nezletilé, v řízení o osvojení, v řízení o určení nebo popření otcovství, v dědickém řízení, pokud dědí rodič i dítě. Naproti tomu není třeba ustanovovat opatrovníka v řízení o povolení uzavřít manželství, i když účastníky jsou jak nezletilý, tak jeho zákonní zástupci, neboť podle § 194 OSŘ zde zákon přiznává nezletilému procesní způsobilost v plném rozsahu.¹⁰ Ale tento opatrovník se neustanovuje pouze pro účely zastoupení v soudním řízení. Může být ustanoven i tehdy, jde-li o právní úkony, kdy jsou účastníky jak nezletilé děti, tak i jejich rodiče (např. uzavření smlouvy darovací, smlouvy o poskytnutí úvěru ze stavebního spoření, atd.). Opatrovník se samozřejmě nebude ustanovovat v situacích, kdy k právnímu úkonu má podle § 9 občanského zákoníku způsobilost samo nezletilé dítě, tedy takové právní úkony, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku.

O ustanovení kolizního opatrovníka rozhoduje okresní soud, místně příslušný podle bydliště dítěte. Rozhodnutí má formu usnesení, ve kterém určí práva a povinnosti opatrovníka. Jde o řízení péče soudu o nezletilé podle § 176 odst. 2 občanského soudního řádu.

V případě dítěte, jehož zákonným zástupcem nejsou rodiče, ale je jím soudem ustanovený poručník (popř. manželé jako poručníci), je rozšířena ochrana nezletilého dítěte, a to jednak ve vztahu k § 80 odst. 4 zákona o rodině, kdy jakékoli rozhodnutí poručníka v podstatné věci týkající se dítěte, vyžaduje schválení soudem. Nejde jen o právní úkony, ale i o jiná majetková a osobní rozhodnutí (otázky vzdělávání, volby povolání,

¹⁰ HRUŠÁKOVÁ, M. a kol. *Zákon o rodině – komentář*. 2. vydání. Praha: C.H.BECK, 2001, s. 110

lékařských zákroků). Domnívám se taktéž, že v těchto řízeních o schválení úkonu za nezletilého bude nutné ustanovení kolizního opatrovníka podle § 37 zákona o rodině, jelikož podle § 81 se na vztahy poručníka a poručenice přiměřeně vztahují ustanovení o právech a povinnostech rodičů a dětí.

Ohrožení majetkových zájmů dítěte (§ 37b zákona o rodině)

Tzv. majetkový opatrovník je staronovou novinkou (podobný institut znal již obecný zákoník občanský z roku 1811 v § 149, zákon o právu rodinném v § 60) znovu zavedenou novelou zákona o rodině č. 91/1998 Sb. Obecně jsou jmění dítěte povinni spravovat jeho rodiče, popř. poručník. Na ochranu majetkových zájmů dítěte pamatuje také občanský zákoník, který v § 28 stanoví, že pokud nejde o běžnou záležitost, tak je potřeba k nakládání s majetkem dítěte schválení soudu. Zákon o rodině stanoví, že majetkový opatrovník se ustanoví v odůvodněných případech, pokud by mohly být majetkové zájmy dítěte ohroženy. Z povahy a účelu tohoto opatrovnictví se dá dovodit, že se bude jednat o opatrovnictví dlouhodobějšího charakteru.

Zákonná podmínka, tedy odůvodněné případy, kdy by majetkové zájmy mohly být ohroženy, mohou být různé, a to objektivní nebo subjektivní. Jako příklad těch objektivních lze uvést, že rodiče nebo jeden žijící rodič nemohou zabezpečit správu jmění dítěte s ohledem na jeho rozsah (restituční nároky velkého rozsahu, zděděný majetek, značné příjmy dítěte ze sportovní nebo umělecké činnosti). Jestliže tedy rodiče nemají odpovídající odborné znalosti a nejsou schopni pečovat o jmění dítěte s péčí řádného hospodáře, měli by sami na základě plné moci svěřit správu tohoto jmění fyzické nebo právnické osobě s odbornými znalostmi. Pokud tento krok rodiče neudělají sami, je zde důvod, aby takového opatrovníka ustanovil soud. Subjektivní hlediska jsou spatřována především v okolnosti, že rodiče, i když nejde o majetek velkého rozsahu, ho nespravují řádně, například s ním rizikově podnikají nebo jej používají pro vlastní potřebu.

Potřeba ustanovení majetkového opatrovníka může vyplynout z řízení o výchově a výživě (je-li zjištěno, že dítě je vlastníkem jmění, které není řádně spravováno), z řízení o schválení jiného než běžného právního úkonu, který se týká nakládání s majetkem dítěte podle § 28 občanského zákoníku (pokud by schválení tohoto úkonu bylo v rozporu se zájmy dítěte), dále z řízení podle § 49 zákona o rodině, kdy se rodiče nedohodnou o podstatných věcech při výkonu rodičovské zodpovědnosti a požádají soud, aby rozhodl. Dále může potřeba ustanovení majetkového opatrovníka pro ochranu jmění dítěte vyplynout z řízení o zúžení nebo vypořádání společného jmění manželů. Kromě toho může být řízení o ustanovení majetkového opatrovníka zahájeno na podnět kohokoli, kdo se o ohrožení majetkových zájmů dozví. Může to být i orgán sociálně-právní ochrany dítěte, orgány činné v trestním řízení, advokáti, notáři, pracovníci dětských domovů.

Zákon stanoví, kdo může být ustanoven jako majetkový opatrovník. V prvé řadě by to měla být osoba fyzická. Půjde-li v konkrétním případě o jmění

dítěte menšího rozsahu, nebude na překážku, pokud bude opatrovníkem ustanovena osoba příbuzná nebo blízká, pokud půjde o jmění většího rozsahu, bude vhodnější odborník, tedy notář, advokát nebo ekonom. Nemůže-li být opatrovníkem ustanovena fyzická osoba, ustanoví soud opatrovníkem zpravidla orgán sociálně-právní ochrany dětí. V praxi ovšem nelze očekávat odborné vybavení tohoto orgánu a proto bude namíště, pokud uzavře smlouvu s peněžním ústavem nebo jinou právnickou nebo fyzickou osobou, která bude pro něho vykonávat správu jmění ve všech případech, kdy bude do funkce ustanoven.¹¹

Soud rozhoduje usnesením o ustanovení opatrovníka v řízení podle § 176 občanského soudního řádu, péče soudu o nezletilé. V usnesení soud vymezí rozsah jmění, a určí základní pravidla pro správu tohoto jmění. Opatrovník nesmí při správě jmění činit úkony, které jsou spojeny s nepřiměřeným rizikem. Jelikož opatrovník podléhá dohledu soudu, soud může podmínit platnost některých právních úkonů svým souhlasem a určí časový interval pravidelného podávání zpráv o správě jmění. Opatrovník má povinnost podat závěrečné vyúčtování ve lhůtě dvou měsíců od skončení své funkce, této povinnosti ho soud nemůže zprostit.

Opatrovník má také právo na úhradu nutných výdajů. Vedle toho dále na přiměřenou odměnu z výnosu majetku, jejíž výši stanoví soud. Pokud by správa jmění dítěte nenesla zisk, opatrovník bude mít nárok jen na náhradu nutných výdajů.¹² Tato případná odměna a náhrada nutných výdajů bude příslušet i orgánu sociálně-právní ochrany, který z nich bude plnit své smluvní závazky, o kterých jsme se již výše zmínila. V tomto případě nelze aplikovat bezplatnost sociálně-právní ochrany, jak vyplývá z § 92 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.¹³ Zákon o rodině také výslovně stanoví odpovědnost opatrovníka za škodu při porušení povinností, které mu byly stanoveny při správě jmění dítěte. Současně tím není dotčena ani odpovědnost za bezdůvodné obohacení a případně trestněprávní následky.

Jelikož jde o tzv. dlouhodobé opatrovnictví a zákon neupravuje konkrétní okolnosti zániku této funkce, z povahy věci můžeme dovodit, že funkce majetkového opatrovníka zanikne nejpozději dosažením zletilosti dítěte. Dříve pak, splní-li opatrovník úkol, který mu byl soudem stanoven nebo na základě rozhodnutí soudu, když neplní řádně své povinnosti nebo odpadl důvod jeho ustanovení, tj. rodiče jsou již schopni zabezpečit správu dítěte sami.

¹¹ HRUŠÁKOVÁ, M. a kol. *Zákon o rodině – komentář*. 2. vydání. Praha: C.H.BECK, 2001, s.115

¹² tamtéž, s.118

¹³ HOLUB, M., NOVÁ, H. *Zákon o rodině a předpisy související*. 4. vydání. Praha: Linde, 2000, s. 80

Omezení rodičovské zodpovědnosti (§ 44 odst.2 zákona o rodině)

Omezení rodičovské zodpovědnosti vysloví soud v případě, že rodič nevykonává řádně povinnosti, které mu z rodičovské zodpovědnosti vyplývají a zájem dítěte takové omezení vyžaduje.¹⁴ V rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti musí být podle okolností konkrétního případu přesně stanoven rozsah práv a povinností, na které se omezení vztahuje. Jestliže došlo k omezení jednoho rodiče, bude práva a povinnosti, na které se omezení vztahuje, vykonávat druhý rodič. Jestliže nezletilé dítě nemá druhého rodiče, popř. jestliže druhý rodič nemá rodičovskou zodpovědnost nebo došlo k omezení u obou rodičů, je nutno zajistit, aby tato práva a povinnosti mohla být vykonávána. Podle okolností případu a povahy práv a povinností, jichž se omezení týká, soud ustanoví nezletilému opatrovníka, který bude oprávněn tato práva a povinnosti vykonávat. Nebude-li třeba soustavné činnosti opatrovníka, soud nezletilému ustanoví opatrovníka vždy k úkonu, ke kterému je ho potřeba k ochraně zájmu nezletilého.

Řízení o osvojení (§ 68b zákona o rodině)

Řízení o osvojení je upraveno samostatně v § 181-185 občanského soudního řádu. Není pro svá specifika zařazeno do věcí péče soudu o nezletilé. Toto řízení se zahajuje pouze na návrh, je tedy ovládáno zásadou dispoziční. Účastníci řízení jsou taxativně vymezeni. Jsou jimi osvojované dítě, jeho rodiče, případně poručník, osvojitel a jeho manžel. Rodiče osvojovaného dítěte ovšem nejsou účastníky v případech, kdy byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, dali souhlas předem bez vztahu k určitým osvojitelům (tzv. blanketní souhlas) nebo soud pravomocně rozhodl, že k osvojení není třeba jejich souhlasu. Jelikož rozsudkem o osvojení vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový právní vztah jako mezi rodiči a dětmi, je zřejmé, že tak závažný krok se nemůže obejít bez souhlasu rodičů dítěte, a to ani nezletilého rodiče. Zákon zná ovšem z tohoto pravidla výjimky, které zabezpečují práva a zájmy dítěte vůči rodičům, kteří nemají zájem o své dítě. Toto projevení zájmu je diferencováno a může jít o neprojevení žádného zájmu po dobu dvou měsíců od narození dítěte nebo neprojevení opravdového zájmu po dobu nejméně šesti měsíců. Zda jsou splněny tyto podmínky, zkoumá soud v řízení podle § 180a, 180b OSŘ na návrh okresního úřadu, popřípadě rodiče dítěte.

Již jsem se zmínila, že v řízení o osvojení se dítěti vždy ustanovuje kolizní opatrovník. Kolize zájmů je evidentní, když jsou rodiče jako zákonní zástupci dítěte účastníky řízení o osvojení. V případě, kdy rodiče nejsou zákonnými zástupci dítěte, je účastníkem řízení o osvojení poručník dítěti je

¹⁴ K problematice zásahu do rodičovských práv viz také BUBELOVÁ, K. *Porušení práva na rodinný život*. Právní fórum. 2009, č.6, s.254

opět ustanoven kolizní opatrovník. Poručník dává v řízení o osvojení souhlas s osvojením dítěte. Otázka, zda tento projev vůle vyžaduje či nevyžaduje schválení soudu, je v literatuře řešena různě.¹⁵ Přikláním se k názoru, že poručník dává tento souhlas sám za sebe, zájmy dítěte jsou zabezpečeny kolizním opatrovníkem a proto není třeba schválení tohoto právního úkonu soudem. Odmítne-li dát poručník souhlas s osvojením dítěte, nelze ho žádným způsobem nahradit, v žádném případě ne souhlasem kolizního opatrovníka. Pokud by ovšem poručník odmítl dát souhlas v rozporu se zájmy dítěte, čímž by porušil své povinnosti poručníka, byl by to důvod pro jeho odvolání z funkce soudem.

Opatrovník podle § 68b zákona o rodině, tedy opatrovník ustanovený v řízení o osvojení, je ustanoven tehdy, když není na základě rozhodnutí soudu třeba souhlasu rodičů dítěte nebo rodiče dali tzv. blanketový souhlas. Opatrovník je v usnesení, kterým se ustanovuje, zmocněn k tomu, aby dal souhlas k osvojení dítěte. Přivolení opatrovníka je přitom hmotněprávní podmínkou, bez které nelze osvojení vyslovit. Je ho třeba i tehdy, má-li být prosté osvojení přeměněno na nezrušitelné. V žádném případě nedochází k automatickému sloučení oprávnění kolizního opatrovníka a opatrovníka podle § 68b v jednom subjektu. V praxi se však zpravidla ustanoví jen jeden opatrovník, kterému jsou vymezena jeho práva a povinnosti tak, že bude zastupovat dítě v řízení o osvojení (jako kolizní opatrovník) a je oprávněn dát souhlas k osvojení.

Je-li to v zájmu dítěte z jiných důvodů třeba (§ 83 zákona o rodině)

Jde o tzv. opatrovníka ad hoc, neboli příležitostného, který je ustanovován v případech, kdy to vyžaduje zájem dítěte na ochraně jeho práv. Takovými případy může být nečinnost rodičů, která výrazně poškozuje zájmy dětí. Jestliže např. rodiče neuplatňují nároky dítěte na sociální dávky, jsou nečinní ve věci vyřízení sporných záležitostí týkajících se dítěte, při vyřizování jeho školních nebo zdravotních záležitostí, je možné ustanovit opatrovníka ad hoc. Tento opatrovník bude podávat eventuální návrhy a žádosti u příslušných úřadů a bude dítě v těchto řízeních zastupovat.

Důvodem nečinnosti rodičů může být jejich neznalost, nedostatečná sociální orientace nebo také může být nečinnost projevem jejich nezájmu vůči dítěti. V těchto případech by soud měl zvažovat i jiná opatření, např. omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti. V praxi se nutnost ustanovení opatrovníka ad hoc vyskytuje zejména v případech dětí umístěných v ústavní výchově nebo pěstounské péči, když rodiče jsou jejich zákonnými zástupci a projevují o ně pouze formální zájem a je třeba řešit sporné záležitosti.

¹⁵ viz HRUŠÁKOVÁ, M. a kol. *Zákon o rodině – komentář*. 2. vydání. Praha: C.H.BECK, 2001, s.252 a viz HADERKA, J.: *Udělování přivolení k osvojení a zastupování dítěte v tomto řízení*. Socialistická zákonost, 1987. s. 259

Poručenství a opatrovnictví nad nezletilými jsou velmi důležité instituty rodinného práva, zejména z hlediska ochrany zájmů dítěte. V této okolnosti, tedy potřebě chránit zájmy nezletilých, je vůbec spatřován smysl existence rodinného práva, jelikož v opačném případě by stačila obecná úprava postavení fyzické osoby obsažená v občanském zákoníku. Poručenství a opatrovnictví nad nezletilými dětmi jsou v našem právním řádu rozvinuté a propracované instituty, které počítá s množstvím variant, které mohou při výchově dítěte, jeho zastupování a správě jeho jmění nastat.

Contact – email

lenka.westphalova@upol.cz